

A nagy orosz szatirikusnak két műve jelent meg egyszerre magyarul: "Egy város története" /Uj magyar könyvkiadó/ és "Külföldön" /Művelt Nép/. Mivel eddig a magyar közönség csak a "Golovjev családot" olvashatta, a két kiadó nagy érdemet szerzett abban, hogy Szaltikov Scsedrin főműveit a magyar olvasó számára hozzáférhetővé tette. Szaltikov Scsedrin a nagy orosz írók közül egyike azoknak, kaiket a külföldön legkevésbé ismernek. Ez nem véletlen. A kapitalista korszak könyvkiadó-politikája gondosan igyekezett a világtól elzárni a hajthatatlan, meg nem alkuvó forradalmi demokrata írókat. Hogy pedig Szaltikov Scsedin ezek sorába tartozott, azt maga Lenin is tanusította.

Az eddigi elterjedettség egyik akadályja szintén Szaltikov Scsedrin írói egyinőségének pozitív oldalaiban keresendő: ő csakugy mint Cserniszvszkij publicista író, aki műveivel közvetlen társadalmi és politikai hatást akar elérni. A polgári hanyatlás korszaka pedig éppen az ilyen írók számára volt a legkedvezőtlenebb. Míg a 18. század irodalmában olyan publicista írók mint Swift és Voltaire, mint Diderot és Lessing vezetőszerpet játszanak, addig a 19. század második felében csak Oroszország forradalmi talaján nőnek ilyen alkotások, s a hanyatló polgárság ezeket természet- zserüleg fanyalogva fogadja.

Ilymódon ez a típus Oroszországot kivéve annyira ~~x~~ ritkává vált, hogy az iánta való érzék, megítélőképesség szinte teljesen elveszett. A l'art pour l'art hívei, másodrendűeknek, nem művészieknek jelentik ki a publicisztikai alkotásokat. Ez persze pusztá dekadens előítélet, amelynek lerombolása nálunk is aktuális feladat, mert nem kétséges, hogy ez az előítélet még tovább él íróink és kritikusaink egy részében.

MTA FIL. INT.
Lukács Archív

Ha ezt az előítéletet közelebbről megnézzük, két - egyformán hamis - gondolatmenettel találkozunk. Az egyik az ugynevezett direkt kifejezés ellen irányul. Teljességen tévesen, mert hiszen a legnagyobb művészi alkotások, különösen a lírában, telítve vannak direkt kifejezéssel. Az epika és a dráma sokszor - tváolról sem mindig - indirekt kifejezéssel él, válta

kozva használja a direkt és indirekt kifejezési eszközöket. Bizonyos tehát, hogy itt nem lehet esztétikai értékmérőt találni. Ez az előítélet annál kevésbé jogosult, mert a publicisztikai szépirodalom szintén nem mindig él a direkt kifejezés eszközeivel. Hiszen egyik leggyakoribb műfaja, a szatira, igen sokszor, sőt a legtöbbször indirekt kifejezéseket használ; ugyanez áll az iróniára, a humorra. Itt tehát mélyen begyökeredzett, de egyáltalában meg nem alapozott előítéletről van szó.

A másik előítélet rövid tartalma az, hogy tagadja a publicisztikai szépirodalom művészi megformálását. Ez is alap nélküli előítélet. A magasrendű publicisztikai szépirodalom, bár ritkán adja élő alakok teljes kiélését, csakugy művésileg formált, mint a normális epika vagy dráma, csak éppen más tartalommal és ezért másirányú formátadással.

Szaltikov Szesedrin most tárgyalandó műveiben egészen sajátos módját mutatja az emberalkotásnak /"A Golovjev család" normális regény/. Az emberábrázolás Szaltikov Szesedrin eme műveiben átugorja a rendes költői emberábrázolás középső, közvetítő mozzanatát, mely összekapcsolja az általánost, a tipikust a tisztán egyénivel. Egyrészt a legnagyobb merészségek, egészen a karikatúraig egyénit; "Egy város történetében" például Zordon-Morcov alakjában éppen a karikatúra eszközeivel a IX. Miklós cár találóan hű arcképét adja. Másrészt azonban ezeket a végtetekig egyénített vonásokat közvetlenül, minden átmenet nélküliségük nélkül szélesebben mint tipizálja, merészebben általánosítja, mint azt a rendes emberalkotó irodalom tenni szokta. A kiváló orosz publicista, Zaslavszkij, előszavában helyesen írja, hogy Szaltikov Szesedrin alakjai és helyzetei - a cárizmus szörnyűségeinek törzített pillanatfelvételei - évtizedek után is kísérteties aktualitással bírnak. A Hitlerfasizmus, az "amerikai életforma" vezéralakjaiban nem egyszer rájuk ismerünk.

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

Ha tehát előítéletmentesen nézzük a dolgot, úgy Szaltikov Szesedrinben igen nagy művészt kell látnunk. Szatirája mindig új, mindig változatos formában jelenik meg. "Egy város története" krónika formában íródott, melyet korlátolt, óvatos, kispolgári irnokok vetettek papírra. Előadásmódja azonban - éppen e korlátoltságra stilizált egyhangúság se-

git
ségével - érzékeny felszínre hozza a cári elnyomás egyforma, monoton szörnyűségét. Az élet külsőségeiben rengeteg változatosság, "fordulat" áll be, de a lényeges tartalom, az alaptonus ugyanaz marad, mutatva milyen másodlagos a cárizmus körülményei között a változás, mennyire egy hurok pendülnek a cárizmus, a cári bürokrácia ugynevezett egyéniségei. /Ez az aláhúzott monotónia harcot jelent a liberálisok illúziói ellen, akik ugyasólván minden új cár vagy akár főtisztviselő fellépésekor "lényegbevágó" reformokról álmodoznak./

Ezen a reménytelenül egyhangú alaptonuson belül Szaltikov Scesedrin valósággal rabelais-i groteszk fantáziával egyénit. Az egyik városfő fej helyett verkit hord a nyakán, mely csak kétféle hangot tud adni: "Nem tűröm" és "Felkoncoltatom". A másik városfő fejének tartalma: hurkotöltelék. Mindkét esetben nem hasonlatról van szó, hanem szatirikus valóságábrázolásról Rabelais és Swift szellemében. És ha a többi városfőnek "egyénisége" nem mindig ilyen fantasztikusan groteszk, az alapvető momentum mindenütt ebben az irányban fut. E két ábrázolásmód feszültsége adja meg Szaltikov Scesedrin krónikájának szatirikus erejét és hitelességét. Nagyon jellemző a krónikás bevezetése, amelyben egyebek közt ezeket írja: "Nem találhatók-e vajjon minden országban dicső Nerók és hősi erényben ragyogó Cligulák? Éppen csak nálunk ne találunk ilyeneket?" Majd arról beszél, milyen különböző városfők álltak Glupov élén. "De mindnyájan, viharosak és szelidek egyaránt, jó emléket hagytak maguk tuán polgártársaik szívében, hiszen valamennyien városfők voltak." És csak egy példával illusztráljuk e városfők tetteit. Bibircsov "kormányzata igen hosszú és igen fényes volt. Vezére volt az adóhátrálékosok ellen indított hadjáratnak, amelynek folyamán harminhárom falut felgyújtott és ezzel az intézkedésével sikerült behajtania két és fél rubelny hátrálékot."

Mig itt az előadásmód keresett monotóniája uralkodik, hogy kifejezésre juttassa a múlt tartalom változása mellett a cári elnyomás szörnyűségét, addig "Külföldön" előadásmódja változatos, szubjektív, csa-

pongó s ezzel kifejezésre juttatja Szaltikov Scesedrin nagyon bonyolult mondanivalóját az akkori világhelyzetről. E könyvben is az orosz nép elnyomtatása és nyomora a vezérmotívum. "Van valami gyötörően rejtélyes abban, hogy a korpakenyér és az örökös szenvedés együtt jár". A nép eme nyomorának éles ellenéte az uralkodó cári bürokrácia fantasztikus ürességével, gondolatnélküli kegyetlenségével ennek a könyvnek is legfőbb eszmei tartalma. A szatira En-alakja egyszer meginterjúvol egy cári főfunkcionáriust. Így teszi fel a kérdést: "Tehát például ha egy bizonyos helyen rossz a termés, Főméltóságod véleménye szerint elegendő, ha abba a helységbe két rendőrfőnököt küldünk egy helyett és a rossz termés káros következményei önmaguktól megszűnnek?" A gróf így felel: "Nem teljesen, de azt hiszem jelentékeny mértékben - igen!" Az átlagos orosz polgár pedig, mint azt szerzőnk változatos szatirával leírja, "irháját félti". A cári Oroszország sötét képe ez. Egy álomban hatalmas disznót látunk magunk előtt, mely az ~~irhák~~ "irhaféltők" ujjongása közepette széttépi a rongyokban járó igazságot. Ez a sötét kép a háttére annak a leírásnak, melyet Szaltikov Scesedrin külföldi utazásáról ad.

Persze, alábecsülném Scesedrint, aki azt hinné, hogy ezzel a sötét képpel a külföld magasztalása áll szemben. Németországról, mely nem került ki a diadalmas francia háborúból, Szaltikov Scesedrin még sötétebb képet fest, mint hazájáról. Berlin felvázolása egyenesen profétikus: Szolgalelkű népet és pöffeszkedő tiszteket látunk magunk előtt; "a modern Berlin egész lényege, egész világjelentősége napjainkban egy épületben összpontosul, mely a Karlsplatzszal szemben emelkedik és ez a felirat áll rajta: "Nagyvezérkar"...."

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

Bonyolultabb Szaltikov Scesedrin viszonya Franciaországhoz. Bámulj a francia népet - egészen 1848-ig. Tudja, mit köszönhet a világ e nép forradalmainak, kulturájának. Ugyanakkor éles szatirikus támadásokat indít a korabeli Franciaország jóllakott burzsoáziája ellen, mely vérbe fojtotta a kis-kommünt, az üresfejű kispolgári politikusok ellen a köztársaság ellen, amelyben nincsenek republikánusok. Csak a

munkások néma, de fenyegető magatartására esik a rokonszenv fénye.

Ebben a világban céltalanul kóvályognak, unatkoznak, intirkálnak irhájukat féltve a külföldön utazó oroszok s mindenüvé magukkal viszik a cárizmus otthoni sötétségét. A kép tehát, amelyet Szesedrin itt is fest, sötét. De az alaphang még sem pesszimista. A könyv elején párbeszéd játszódik le egy nadrágos német és nadrágtalan orosz fiu között. A német fiunak anyagilag sokkal jobban megy, sőt műveltsége is magasabb fokon áll, mint az oroszé. De a német parasztfiu "egy garasért eladta lelkét az ördögnek", t. i. Hecht kuláknak, akivel munkára szerződött, akitől megelegetten és engedelmesen hagyja magát kizsákmányolni. A beszélgetésben szemére veti az orosz parasztye-
reknek, nemcsak nyomorát és műveletlenségét, hanem azt is, hogy "in-
gyen adta oda lelkét". Az orosz parasztfiu is Kolupajev kuláknál szol-
gált és rosszabb a dolga, mint a németnek; ennyiben jogos a szemre-
hányás. De az orosz fiu ezt mondja: "Mi, Kolupajev? vele mi leszámolunk... Ebben bizhatsz." És egy más helyen: "Várj csak német, lesz még ünnep a mi utcánkban is!" És a könyv végén megjelenik a nadrágtalan fiu, most már mint vasuti munkás, akit persze most is kizsákmányolnak, aki de akinek reménye, hogy lesz még ünnep a mi utcánkban már öntuda-
tosabb és határozottabb.

Szaltikov Szesedrin nem szocialista. Nincs tisztában a forradalmi munkásmozgalom utjával és harcmodorával. De ennek ellenére Berlinben is, Párisban is, otthon is mindig tudja, hogy az utnak hová kell vezetnie; a dolgozó tömegek felszabadulásához. Mindig tudja és mindig hirdeti, hogy minden kizsákmányoláson alapuló társadalom halálra van ítélve, s rokonszenve együttérzése mindig a kizsákmányolt, az elégedetlen, a lázongó néptömegek felé fordul. Csak azt a népet veti meg, amely szolgalelkűen beletörődik az elnyomatásba, a kizsákmányolásba.

MTA Fil. Int.
Lukács Arch.

Szaltikov Szesedrin, a demokratikus forradalmár szemével, illu-
ziók nélkül, kegyetlen élességgel nézi a cári Oroszországot, a Hohenzol-
lern-Németországot, Gambetta Párisát. Egyaránt megvet mindent, egyaránt
metsző szatirával ábrázol mindent, ami ezeket a rendszereket közvetve

vagy közvetlenül alátámasztja. A sötét összképben csak két tény világít: a francia forradalmi múlt és az orosz forradalmi jövő.

Ezért nem pesszimista sötét képei ellenére Szaltikov Scesedrin. És mert műveiben nem egyhangu kétségbeesés jut kifejezésre, e művek formátadása változatos, gazdagon árnyalt. A forradalom perspektívája, bár ha Szaltikov Scesedrinnél csak remény, de mégis szilárdan megalapozott remény, azt e edményezi, hogy e kegyetlenül sötét kép egy pillanatra sem válik vigasztalanná, hogy a gyakran elemi erővel kitörő kétségbeesés sohasem érződik kiuttalannak.

A forradalom perspektívája alapozza meg Szaltikov Scesedrin mély és kiméletlen kulturkritikáját. A "Külföldön" című könyvben élesen támadja Zola "Nana"-ját. Itt jogos forradalmi hazafisággal szembeállítja a korabeli orosz realizmus a franciával: "De a mi realizmusunk méretei mások, mint a francia realisták mai iskolájához tartozóknál. Mi a realizmus körébe bevonjuk az egész embert, meghatározó tulajdonságainak és valóságának egész változatosságával; a franciák pedig főként az ember törzse iránt érdeklődnek és az ember meghatározó tulajdonságainak egész változatosságából a legnagyobb figyelemmel fizikai teljesítőképességével és szerelmi hőstetteivel foglalkoznak". Ezeket a fejtegetéseket kitűnő paródia követi a korabeli franciák üres semmitmondó naturalizmusáról. Bár a mai naturalisták világszemlélete s ezért írásmódja erősen különbözik Scesedrin kortársaitól, ez a paródia rendkívül találó a mai naturalisták írásmódjára is és ezért igen tanulságos olvasmány lehet fiatal és idősebb íróink számára.

Eppen ilyen tanulságos az "Egy város története" utószavában foglalt polémia a polgári humor ellen. Szaltikov Scesedrin idézi egy polgári bírálójának meghatározását: "A humor nem áldozza fel a kicsinyt a nagyért; a nagyot lealacsonyítja kicsinyre, a kicsinyt felemeli a nagyhoz." Vagyis, teszi hozzá Scesedrin: "a humor főelemei a nemeslelkűség, jóság és együttérzés". Szaltikov Scesedrin élesen tiltakozik e meghatározás ellen, tudja és vallja, "hogy a művészet éppugy mint a tudomány az élet jelenségeit tisztán csak belső értékük szerint itéli meg, a nemeslelkűség és együttér-

zés minden közreműködése nélkül." És véleményét a következőkben foglalja össze: "Az én véleményem szerint az élet jelenségeit felosztani ~~nagy- és kicsire~~ nagy- és kisszevársura, a nagyok lealacsonyítására a kicsire, a kicsinynek felemelése a nagyhoz: ez a valódi kigúnyolása az életnek..." Ma, amikor irodalmunkban a szatíra és humor kérdéseiről vitáznunk kezdünk, nem lényegtelen e nagy szatirikus állásfoglalását megismerni.

Szaltikov Scsedrin eme művei a legjobbkor jelentek meg magyar nyelven. Forradalmi időköt élünk és így égetően szükségünk van harcos publicisztikai irodalomra - természetesen magas eszmeiséggel és igazi művészi formában. És éppen nálunk az a veszedelem, hogy sokan azt hiszik, hogy a publicisztikához elegendő a tudománynál sekélyebb eszmei tartalom, a művészetnél szegényesebb fantázia és kissé drámszerűbb életlátás. Ez az előítélet jellemző nem egy íróra, aki ezen a téren dolgozik és nem egy íróra, aki ilyen előítéletek alapján tartózkodik a publicisztikai irodalomtól. Csernisevskij és Szaltikov Scsedrin műveinek magyar nyelvű megjelenése már csak azért is esemény, mert ők világosan mutatják az igazi publicisztikai irodalom útját. Ha itt mint mértéket és példaképet állítjuk őket íróink elé, úgy természetesen nem utánzásról lehet szó; Szaltikov Scsedrin eszmei tartalma és művészi formája a cári elnyomás 80-as éveiből nőtt ki. Íróink számára tehát arról van szó, hogy mai eszmetartalmából hasonlóértékű formákat képezzenek ki.

Ugyanekkor Szaltikov Scsedrin művei hasznos útmutatást nyújthatnak irodalomtörténészeink és kritikusaink számára a hazai szatirikus nekiindulások igazságos értékelésében. /Uj Zrinyiász/. Nem arról van természetesen szó, hogy Szaltikov Scsedrin nevében most már agyonüssék Mikszáthot. Ellenkezőleg. Az igazi nagy mérték - jó kritikus kezében - az igazságos értékelés kiváló segítő eszköze.

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

Lukács György